

NOTES ON THE TECHNICAL VISIT TO AZERBAIJAN

ABSTRACT

This paper presents the information and data gained as a result of observations and meetings during the technical visit to Azerbaijan between the dates of 10 and 16 September 2017, as one of the annual activities of Istanbul Metropolitan Municipality, Department of Cultural Assets, Directorate for the Inspection of Conservation Implementations, Stonemasonry Training Workshop. A small Azerbaijani - Turkish dictionary that includes some words from conservation terminology has been added at the end.

Baku, Sheki and Ganja cities have been visited according to the route and a meeting with *Azərbayca* Scientific Research and Projects Institute committee, another meeting with Ganja City Culture and Tourism Administration committee took place in Baku and Ganja cities consecutively. Both institutions are within the body of Azerbaijan Ministry of Culture and Tourism.

Besides the meetings, cultural properties and sites, especially UNESCO World Heritage Sites or sites from the Tentative List and museums in the cities mentioned above have been visited.

Azerbaycan Teknik Gezi Notları*

► 1. Giriş

Bu metin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Taş Eğitim Atölyesi ve Restorasyon - Konservasyon Laboratuvarı'nın yıllık faaliyetleri kapsamında, 10-16 Eylül 2017 tarihleri arasında Azerbaycan'a düzenlenen teknik gezi esnasındaki gözlem, inceleme ve görüşmeler sonucunda elde edilen verileri içermektedir. Yazıda, kurum ve geleneksel yapı malzemelerinin adları Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı şekliyle verilmeye çalışılmış ve son kısma küçük bir sözlük eklenmiştir.

Gezi kapsamında; Bakü, Şeki ve Gence kentleri ziyaret edilmiş, Bakü'de *Azərbayca* Bilimsel Araştırma ve Projeler Enstitüsü, Gence'de Gence Kenti Medeniyet ve Turizm İdaresi heyetleriyle görüşmeler yapılmıştır. Adı geçen her iki kurum, Azerbaycan Medeniyet ve Turizm Nazırlığına bağlıdır.

Görüşmelerin yanı sıra; ziyaret edilen kentlerde ve yakın çevrelerinde bulunan, başta UNESCO Dünya Miras veya Aday Listelerindekiler olmak üzere çeşitli anıtsal

Derin ve güçlü bağlarımız olan Azerbaycan'a, 10-16 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen teknik gezide yapılan gözlem, inceleme ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde; mimari koruma konusunun gelecekteki ortak çalışmalara eklenmesi gereği öne çıkmaktadır.

ve sivil mimarlık örneği yapılar ile müzeler ziyaret edilmiştir.

2. Azerbaycan Mimarlığı ve Koruma Mevzuatı

Azerbaycan mimarlığı, 10 ve 12. yüzyıllar arasında oluşan Aran, Tebriz, Nahçıvan, Şirvan - Abşeron mimarlık ekolleriyle şekillenmeye başlamıştır (Şekil 1). Azerbaycan'ın en önemli mimarı olarak görülen

Əcəmi Naxçıvani, kulevari türbe yapılarıyla ön plana çıkan Nahçıvan Ekolü'nün en önemli temsilcisidir (Babayeva, 2013). Bu mimarın 12. yüzyılda Nahçıvan'da inşa etmiş olduğu Mümine Hatun Türbesi, 1998 yılında UNESCO Aday Listesi'ne alınmıştır (Şekil 2).

Yine, 12 ve 13. yüzyıllarda Abşeron (Bakü çevresi) Yarımadası'nda inşa edilen Hazar kıyısı savunma yapıları (UNESCO Aday Listesi) ve Şirvanşahlar Sarayı (UNESCO Dünya Mirası Listesi), Abşeron ekolünün en önemli yapıtlarından olup mimaride taş kullanımının önemli örneklerindedir. Tebriz ekolü ise, başkentin 13. yüzyılda bugün İran sınırları içerisinde kalan Tebriz'e taşınmasından sonra oluşmuş ve kent önemli bir mimarlık merkezi haline gelmiştir (Giyasi, 2012). Azerbaycan genelinde 17. ve 18. yüzyıllarda kervansaray, hamam, mescit gibi kamusal yapıların inşası artarak devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurmasının ardından, ülkede farklı mimari üslupların etkileri görülmeye başlanmıştır. Petrolün keşfi ile birlikte, özellikle Bakü çevresinde mimari

* Y. Mimar Kadir EKİNCİ, İBB KUDEB Taş Atölyesi Koordinatörü, e-posta: kadir.ekinci@bb.gov.tr.

Şekil 1.
Azerbaycan mimarlık mirasının bazı örneklerini gösteren harita
(Azerbaycan Tarihi Atlası, Bakı Kartoğrafiya Fabriki, 2007, Bakü)

Şekil 2.
Mümine Hatun
(Möminə Xatun)
Türbesi
Nahçıvan,
(Azerbaycan Devlet
Başkanlığı Kütüphanesi)

hareketlilik artmış, farklı işlevlere sahip endüstri yapıları inşa edilmiştir. Sovyet döneminde de anıtsal yapıların inşasına devam edilmekle birlikte, özellikle Bakü’de toplu konut projelerine ağırlık verilmiştir. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Zaha Hadid gibi uluslararası üne sahip mimarlar ülkeye davet edilerek, özellikle başkent Bakü’deki mimarlık ortamının çağdaş yapılarla zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Azerbaycan’da kullanılan geleneksel malzemeler bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Bakü

ve çevresinde doğal taş kullanımı yaygınken, kuzeydeki Şeki kentinde taş-tuğla almaşık yapılar, Gence’de ise tuğla yapılar görülmektedir.

Bakü ve çevresindeki tüm yapılarda, bölgede çıkarılan ve “badamdam daşı” olarak da anılan kireçtaşı kullanılmaktadır (Şekil 3). Bu taşın kullanımı geleneksel yapılarla sınırlı değildir; günümüzde inşa edilen betonarme yapılarıdaki bölücü duvarlar da bu taşla örülmekte, yapı cepheleri aynı taşla kaplanmaktadır.

Kafkaslar’ın eteklerinde bulunan Şeki kentindeki en önemli anıtsal

mimarlık örneği olan 18. yüzyılda inşa edilmiş Şeki Hanlar Sarayı’nda, bölgeden temin edilen taş, tuğla ve ahşap malzemeye birlikte Venedik’ten ithal edilen camlar kullanılmıştır. Kalemşi bezemeli yüzeylerin altındaki sıva ise, “gac” adı verilen alçı - kil karışımı bir harçtan oluşmaktadır (Url-1).

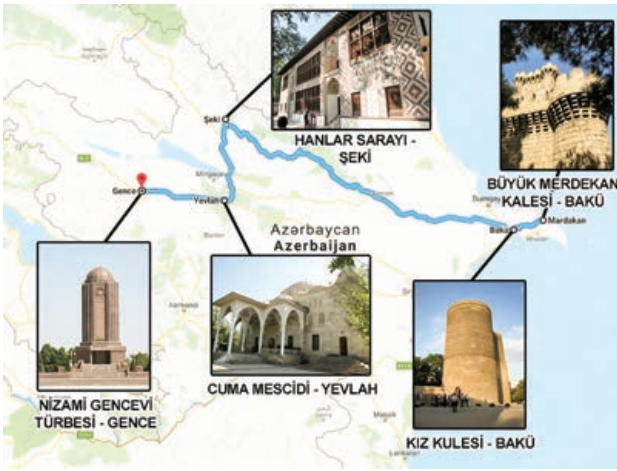
Gence kentinde ise tuğla kullanımı ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan lehçesinde tuğla “kərpic” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle türbe yapılarında kullanılan sırlı tuğlalar ise “şirli kərpic” olarak anılmaktadır. Azerbaycan sınırları içerisindeki

Şekil 3. "Bədamdam daşı"nda görülen oyuklanma/alveoler bozulma

Şekil 4. İçerişehir Tarih-Mimarlık Qoruğu Logosu

Şekil 5. Azerbaycan teknik gezisi rotası ve gezilen yapıların bazıları
(Altılık: Google Haritalar)

Şekil 6. Qız Qalası'ndan İçerişehir'e bakış

kültür varlıkları, 10 Nisan 1998 tarih ve 470 sayılı "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" başlıklı kanunla, devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Kanunda, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında "sit" olarak anılan alanlar "qoruq", "anıt" olarak nitelendirilen yapılar ise "abide" olarak tanımlanmaktadır (Url-2).

Adı geçen kanunda "qoruq"lar, "tarihi qoruq" ve "tabiat qoruqu" olarak ikiye, "tarihi qoruq"lar ise kendi içinde dörde ayrılmıştır:

- Tarih Mimarlık Qoruğu
 - Tarih Medeniyet Qoruğu
 - Tarihi Bedii Qoruğu
 - Tarihi Etnografik Qoruğu.
- "Abideler" ise "Dünya", "Ülke" ve "Yerli" olmak üzere üç farklı "ehemmiyet" derecesine göre sınıflandırılarak koruma altına alınmıştır. Teknik gezi kapsamında

İçerişehir (Bakü) ve Yuxarı Baş (Şeki) "Tarihi Mimarlık Qoruqları" ile Gence "Tarih Medeniyet Qoruğu" ziyaret edilmiştir. Bunlardan İçerişehir UNESCO Dünya Miras Listesi'nde iken, Yuxarı Baş (Şeki) Aday Liste'dedir (Url-3).

3. Gezi Rotası ve Programı

Bakü'den başlayıp Gence'de son bulacak şekilde beş gün süren teknik gezide haritada gösterilen rota izlenmiş (Şekil 5) ve Gence'ye geçilmeden önce Kafkaslar'ın eteklerinde kurulmuş olan tarihi Şeki kenti ziyaret edilmiştir.

Gezinin ilk gününde *Azərbaypa* Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü ziyaret edilmiş ve enstitü ekibiyle bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ardından, ilk olarak Bakü tarihi kent merkezi "İçerişehir" ve Şirvanşahlar Sarayı, ikinci gün Bakü çevresindeki yapılar ziyaret edilmiştir. Bunlar sırasıyla,

Ateşgâh, Merdekan Kalesi, Ramana Kalesi, Daş Salname Müzesi ve Haydar Aliyev Merkezi'dir. Programın üçüncü gününde, Bakü'ye 300 km mesafedeki Şeki kentine geçilmiştir. Şeki'de bulunan Hanlar Sarayı'na ve sarayda yapılan onarım çalışmalarına *Azərbaypa* ekibiyle yapılan görüşmede detaylı bir şekilde değinilmiştir (Bkz. 2.4). Gezinin dördüncü gününde, Gence kentinde, Gence Medeniyet ve Turizm Bölgesel İdaresi heyetiyle yapılan görüşmenin ardından, Gence tarihi kent merkezi, programın son gününde de Gence'ye 70 km mesafedeki Yevlah kasabası ziyaret edilmiştir.

3.1. Bakü Tarihi Kent Merkezi

Bakü'de ilk yerleşimin Paleolitik dönemde başladığı tahmin edilmektedir; kentin tarihi merkezi olan İçerişehir, Bakü'nün tarih boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyetlerden

Şekil 7. Şirvanşahlar Sarayı, Portal

izler taşımaktadır. İçerişehar’i çevreleyen ve savunma sisteminin temelini oluşturan surların büyük bir bölümü 12. yüzyıldan günümüze ulaşmış olmakla birlikte, kentin simgesi olan ve günümüzde müze olarak kullanılan *Qız Qalası*’nın (Kız Kulesi) ilk inşa tarihinin MÖ 6-7. yüzyıllara uzanabileceği düşünülmektedir.¹ Kent merkezinde Ortaçağ’dan günümüze ulaşan birçok cami, kervansaray ve hamamla birlikte, özellikle 18., 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş konut yapıları yer almaktadır.

İçerişehar’ın en yüksek noktasında ise Şirvanşahlar Sarayı yer alır. Şirvanşahlar Devleti’nin başkentinin 12. yüzyılda Bakü’ye taşınmasının ardından inşa edilen yapı kompleksi; saray, divanhane, türbe yapıları, mescitler, hamam ve “*ovdan*” dan (sarnıç) oluşmaktadır. Sarayı oluşturan yapılarda taş oyma sanatının ve kârgir yapım tekniklerinin etkileyici örnekleri görülmektedir (Şekil 7). Hâkim yapı malzemesi “*Bədamdam*” adı verilen yerel kireçtaşı olan saray, Şirvan-Abşeron mimarlık ekolünün en önemli örneklerindedir. On altıncı yüzyılın başındaki Safevi akınlarmında harap olan yapı, 1828 yılındaki Rus işgali sonrasında karargâh ola-

Şekil 8. “*Daş Salnamə*” Müzesi

rak kullanılmak amacıyla onarılmış; 1932 yılında ise yeniden bir tamir geçirerek arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Saray, 1954 yılından itibaren müzeye çevrilmiştir. Şirvanşahlar Sarayı, İçerişehar ve Kız Kulesi 2000 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınmıştır.²

3.2. Günümüzde Bakü Kenti

Petrol üretimiyle ilgili ilk adımların 1847 yılında atılmasının ardından, Bakü’de ekonomik ve endüstriyel faaliyetler artmış ve kent büyümeye başlamıştır. Petrolün oluşturduğu cazibe, sermayeyle birlikte yeni yapıları, dolayısıyla farklı mimarları ve üslupları kente çekmiştir.

Programın ikinci gününde ziyaret edilen yapılardan biri de *Daş Salnamə Müzesi*’dir (Şekil 8). Yapı 1921 yılında inşa edilmiştir; Bakü ve çevresindeki petrol kuyularının enerji ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş bir elektrik santralidir. Yapı, 2010-2013 yılları arasında Erginoğlu & Çalışlar Mimarlık tarafından hazırlanan Santral Çevresi Master Planı kapsamında müzeye dönüştürülmüş olup 40.000 yıl önce Qobustan’da ilk örnekleri görülen Azerbaycan taş sanatının günümüze kadar süren serüvenini ziyaretçilere aktarmaktadır (Url 4-5).

Müzedeki, 2007 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınan Qobustan Kültürel Peyzajı’ndaki kaya oymaların replikalarının yanı sıra, çeşitli dönemlerden özgün örnekler de sergilenmekte ve yapı bu kapsamda Azerbaycan taş sanatının gerçek anlamda bir “salname” si olma özelliğini taşımaktadır.

Program kapsamında gezilen müzelerden bir diğeri ise, Zaha Hadid tarafından tasarlanan ve yapımı 2013 yılında tamamlanan Haydar Aliyev Merkezi’dir (Url-6). Yapıda, gösteri merkezi ve konferans salonları vd. birlikte, etnografya sergisi ve Miniaturk benzeri bir konseptte sahip olan Minyatür Azerbaycan Sergisi, Azerbaycan’ın tarihi ve kültürel birikiminin bir özetini sunmaktadır.

3.3. Bakü Kenti Çevresi

Bakü kent merkezi kadar, Bakü çevresinde de birçok önemli yapı bulunmaktadır. Bunların en ilgi çekici olanlarından biri de, “*Ateşgâh*” olarak bilinen mâbettir (Şekil 10). *Ateşgâh*’ın bulunduğu *Suraxanı* (Surahani) *Rayonu*, Bakü çevresindeki yeraltı kaynaklarının yoğunlaştığı bir bölgedir ve doğalgaz kaynakları bu noktada yüzeye çok yakın olduğundan, geçmişte

¹ Bu bilgi, *Qız Qalası* tanıtım sergisinden edinilmiştir.

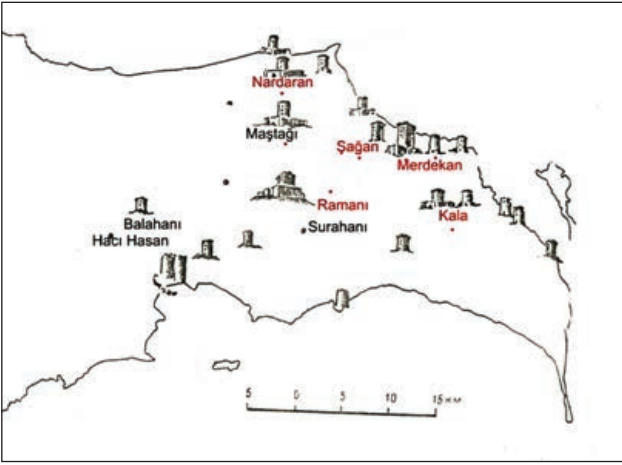
² Bu bilgi, Şirvanşahlar Sarayı bilgilendirme panolarından elde edilmiştir.

Şekil 9. Haydar Aliyev Merkezi, Bakü

Şekil 10. Ateşgâh yapı kompleksinin girişi

Şekil 11. Abşeron Yarımadası çevresindeki savunma yapıları
(Hüseynov vd. aktaran Sayan, 2016)

Şekil 12. Ramana Kalesi

yeraltından sızan gaz alev alması halinde uzun yıllar yanabilmekteydi. Hatta bu nedenle Azerbaycan, “Odlar Yurdu” olarak da anılmaktadır. Dolayısıyla, ateşe tapanların mabetlerini buraya inşa etmeleri bir tesadüf değildir. Bu inanca sahip olanların erken dönemlerden bu yana bölgede ibadet amacıyla toplandıkları düşünülse de, günümüzdeki Ateşgâh yapısının 16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl başında inşa edildiği belirtilmektedir. Merkezi ibadet alanı ve hücrelerden oluşan yapı kompleksi surlarla çevrilidir. Geçmişte, yer altından sızan doğalgazın sürekli olarak yandığı alanda, günümüzde ancak kurulan tesisat sayesinde devamlı olarak ateş vardır. Ateşgâh, Azerbaycan’ın UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ndeki anıtlarından biridir.³

Kafkas Dağları’nın güneyinde bulunan ve Hazar Denizi’nin merkezine doğru uzanan Abşeron Yarımadası, erken dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu nedenle, bölgenin Hazar Denizi’nden gelebilecek tehlikelere karşı savunulması önemi sürekli korumuştur. Rusya’ya bağlı Dağıstan Cumhuriyeti’ndeki Derbent kentinden Bakü’ye kadar uzanan yaklaşık 300 km.lik hatta birçok savunma yapısı inşa edilmiş, bu yapılar 2001 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ne alınmıştır. Gezi programı kapsamında, bu yapılardan Büyük Merdakan ve Ramana Kaleleri ziyaret edilmiştir.

Büyük Merdakan Kalesi, Saint Petersburg Ermitage Müzesi’nde bulunan kitabeye göre 1187 yılında inşa edilmiştir. Kale dikdörtgen

planlı, 22,40 m yüksekliğinde bir kule ile bu kuleyi kuşatan yine dikdörtgen planlı duvarlardan oluşmaktadır. Kulenin ve duvarların köşeleri yuvarlak burçlarla takviye edilmiştir. Kulenin ve duvarların üst kısmında dendanlar ve bunların gerisinde mazgallar bulunmaktadır. Ramana Kalesi’nin kitabesi yerinde olmadığından inşa tarihine dair kesin bir veri yoktur, fakat yapının 12. veya 13. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir (Sayan, 2016). Büyük Merdakan Kalesi’yle benzer plan ve form özellikleri gösteren kale, yüksek bir kaya kütesinin üzerine kurulmuştur (Şekil 12).

3.4. Azərbərpa ile Görüşme

“Azərbərpa Elmi Tədqiqat Layihə İnstitutu” (Azerberpa Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü),

³ Bu bilgi, Ateşgâh yapı kompleksi bilgilendirme panolarından elde edilmiştir.

Şekil 13. *Azərbaypa* ekibiyle toplantı sonrası çekilen hatıra fotoğrafı

Şekil 14. Şeki Hanlar Sarayı güney cephesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Medeniyet ve Turizm Nazırlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Azerbaycan genelinde tescil edilmiş 6308 anıtın yaklaşık 1500'ü hakkında çalışma yürütmüş olan kurum, ülkede koruma alanında çalışan meslek insanlarının büyük çoğunluğunu bünyesinde toplamıştır. Enstitünün görevleri şunlardır:

- Azerbaycan genelinde bulunan anıtlar için projelendirme işlerinin yapılması,
- Sit alanlarının master planları ile koruma ve onarım projelerinin hazırlanması,
- Anıtların bilimsel açıdan koruma bölgelerinin tanımlanması, araştırılması ve belgelenmesi,
- Sit alanları ve tarihi yerlerde, zorunlu durumlarda yeni yapıların projelendirilmesi,
- Kentsel donatıların tasarlanması,
- UNESCO, ICCROM ve ICOMOS gibi koruma alanında faaliyet gösteren uluslararası kurumlarla işbirliği yapmak ve Azerbaycan'da bulunan kültür varlıklarının Dünya Kültür Mirası Listesi'ne adaylık başvurularını yapmak,
- Restorasyon çalışmalarında kontrolörlük görevini üstlenmek,
- Anıtları izlemek ve hatalı restorasyon uygulamaları hakkında işlem yapmak,
- Azerbaycan sınırları dışındaki Azerbaycan halkına ait olan kültür

varlıklarını tespit etmek,

- Bilimsel ve teknik taleplere uygun olarak kültürel mirasın tanıtılması için çağdaş bir sistem oluşturarak yayın faaliyetleri gerçekleştirmek.

11 Eylül 2017 Pazartesi günü *Azərbaypa* Bilimsel Araştırma ve Proje Enstitüsü'nde yapılan görüşmede; Azerbaycan ve Türkiye'deki koruma mevzuatı ve uygulamaları hakkında görüş alışverişini yaptıktan sonra, *Azərbaypa* ekibi tarafından iki farklı yapının restorasyon çalışmaları hakkında bir sunum yapılmıştır. Bu yapılar, Şeki Han Sarayı ve Berde Allah Allah Türbesi'dir.

Şeki Hanlar Sarayı⁴

18. yüzyılda Şeki Hanlığı'na başkentlik yapmış olan Şeki'de bulunan Hanlar Sarayı'nın, 1760'larda inşa edildiği düşünülmektedir; yapı, Kacar Hanedanı döneminin özelliklerini taşımaktadır. Bir yapı kompleksi oluşturan saray yapıları, Rusya'nın bölgeyi işgalinden sonra yıkılmış ve günümüze sadece "Divanhane" yapısı ulaşabilmiştir (Şekil 14). Yapı, *güzgüülü* (aynalı) mukarnaslarla tamamlanmış portalları, ahşap pencere şebekeleri, malakâri cephe süslemeleri ve kalemîşi tavan ve duvar bezemeleriyle Azerbaycan mimarlığının önemli örneklerindedir (Şekil 15, 16). Şeki Hanlar Sarayı'nda yapılan ve

Azərbaypa'nın yürüttüğü onarım çalışmalarında:

- Yapı niteliğinden eklerinden arındırılmış,
- Metale çevrilmiş olan çatı, ahşap konstrüksiyon olarak yeniden inşa edilmiş,
- Çivi ya da yapıştırıcı kullanılmaksızın ahşap ve cam parçaları kullanılarak oluşturulan ve "*şəbəkə*" (şebeke) adı verilen pencerelerin kullanılamaz hale gelen kısımları yenilenmiş,
- Duvar ve tavanlarda yer alan, bitki motifleri, savaş ve av sahnelerini betimleyen kalem işleri restore edilmiştir.

Berde "Allah Allah" Türbesi⁵

Berde Türbesi ya da Allah Allah Türbesi, adını, cephesine sırlı tuğlalarla iki yüzden fazla sayıda "Allah" adının yazılı olmasından almıştır. Karabağ bölgesinin Berde kentinde bulunan yapı, 1322 yılında mimar Ahmed İbn Eyyüb El Hafız Nahçıvani tarafından inşa edilmiştir, ancak türbenin kim için yapıldığı bilinmemektedir. Dairesel bir plana sahip olan türbe yapısı, bir külâh ile tamamlanmıştır. Yapı malzemesi olarak tuğlanın tercih edildiği ve bezeme için sırlı tuğlanın kullanıldığı türbenin cepheleri külâh eteğinde çiniyle kaplanmış, çini şerit üzerine Ayetü'l-kürsî yazılmıştır. Sovyet döneminde, 1960'lı yıllarda yapının röleveleri

⁴ Yapı ile ilgili bilgiler *Azərbaypa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında edinilmiştir.

⁵ Yapı ile ilgili bilgiler *Azərbaypa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında edinilmiştir.

Şekil 15. Ahşap pencere şebekesi detayı (ABAD Merkezi, Url-7)

Şekil 16. Şeki Hanlar Sarayı iç mekânından bir görünüm (Url-8)

Şekil 17. Allah Allah Türbesi, Berde (Azərbayca arşivi)

Şekil 18. Şeki tarihi kent merkezinden bir görünüm.

hazırlanarak restorasyon çalışması yapılmıştır.

Berde Allah Allah Türbesi'nde:

- 1960'lı yıllarda yapılan restorasyon çalışmasında yapıya eklenen 26 ton ağırlığındaki betonarme külâh yapıdan uzaklaştırılmış ve külâh, restitüsyon çalışmalarında ulaşılan veriler doğrultusunda tuğla malzeme kullanılarak yeniden inşa edilmiştir.

- Restorasyon uygulaması için gerekli olan *şirli kərpic* (sırlı tuğla) ve *kâşi*'ler (çiniler) Azerbaycan'da üretim tesisi bulunmaması nedeniyle İran'ın Tebriz kentinde bulunan atölyelerden temin edilmiştir.

3.5. Şeki Kenti

Gezi programının üçüncü günü Şeki kentine ayrılmıştır. Kafkas Dağları'nın güney eteklerinde

kurulmuş olan kent, bu bölgedeki ipek üretiminin merkezi konumundaydı; 18. ve 19. yüzyıllarda Şeki Hanlığı'nın başkenti olduğu dönemde, hanlığın ticari ve kültürel merkeziydi (Şekil 18).

Şeki kent merkezinde, yukarıda da değinilmiş olan Hanlar Sarayı'ndan başka, MS 3-5. yüzyıllar arasında inşa edilmiş erken dönem Hıristiyan yapılarından Alban Mabedi (Günümüzde Şeki Uygulamalı Halk Sanatları Müzesi olarak kullanılmaktadır), Yukarı ve Aşağı Kervansaraylar, mescitler ve birçok özgün sivil mimarlık örneği bulunmaktadır. Şeki kenti, sahip olduğu anıtların yanı sıra, somut olmayan kültür mirası öğeleriyle de dikkat çekmektedir. Geleneksel el sanatları ve mutfak kültürü gibi değerleriyle Şeki, UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı'na dâhil edilmiştir. Şu

anda Dünya Mirası Geçici Listesi'nde bulunan Hanlar Sarayı'nın ve Şeki tarihi kent merkezinin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne geçişi için *Azərbayca*'nın çalışmaları devam etmektedir.

3.6. Gence Kenti ve Çevresi

Programın son iki günü Gence ve çevresine ayrılmıştır. Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti olan Gence, 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne de bir süre başkentlik yapmıştır. Gence kent merkezinde Cuma Mescidi, Şah Abbas Kervansarayı, Çökek Hamamı, farklı dönemlere ait kilise yapıları bulunmaktadır; kente 10 km mesafedeki İmamzade Türbesi de önemli yapılardan biridir. Muhtemelen 7. veya 9. yüzyılda kurulan

Şekil 19. Gence İmamzade Türbesi

Şekil 20. Nizami Gencevi Türbesi

Gence, ticaret yolları üzerinde olduğundan, tarihte birçok kuşatmaya maruz kalmıştır. Kentteki yapılar; gerek kuşatmalar, gerekse doğal afetler yüzünden maruz kalan hasarlar nedeniyle birçok defa onarılmıştır.

Gezi programının Gence bölümünde ilk olarak, kent merkezine 10 km mesafedeki İmamzade Türbesi ziyaret edilmiştir (Şekil 19).⁶ İmamzade Türbesi, 17. yüzyılda Safeviler döneminde Gence Beylerbeyliği tarafından inşa edilmiştir. Türbe yapısı 17. yüzyıla ait olsa da türbede yatan kişi İmamzade İbrahim bin İmam Muhammed Bağır, 739 yılında vefat etmiştir. Tuğla malzeme kullanılarak inşa edilen yapıya 19. yüzyılda çini kaplı bir kubbe eklenmiştir.

Yapıda 2009 yılından itibaren restorasyon çalışmalarına başlanmış ve şu işlemler yapılmıştır:

- Zaman içerisinde türbeye eklenen yapılar kaldırılarak, türbe ve çevresi bir yapı kompleksi oluşturacak şekilde yeniden ele alınmış ve türbenin üzerini örtecek yeni bir mescit yapılmıştır.

- Mescitle birlikte idare binası, misafirhane vb. yapılar da inşa edilmiştir.

Tüm bu müdahalelerden sonra, özgün türbe yapısı ‘tarihi’ görünümünü yeni yapıların yanıltıcı

etkisiyle de görsel anlamda zarar görmüştür.

İmamzade Türbesi’nden sonra Nizami Gencevi Türbesi ziyaret edilmiştir (Şekil 20). On ikinci yüzyılda Gence’de dünyaya gelen ve burada yaşayan şair ve düşünür Nizami’nin eserleri arasında “Leyla ile Mecnun” ve “Hüsrev ile Şirin” gibi başyapıtlar yer almaktadır. Azerbaycan edebiyatının en önemli ismi kabul edilen Nizami’nin türbesi, ilk olarak 13. yüzyılda inşa edilmiş, ancak birçok kez yıkılıp yeniden yapılmıştır. Günümüzdeki türbe ise, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra, 1991 yılında inşa edilmiştir. Sekizgen planlı türbe yüksekçe bir kubbeye sahiptir. Türbenin rekonstrüksiyonunda geleneksel mimaride kullanılan malzemelerden farklı olarak granit bloklar kullanılmıştır.

Gence çevresinde bulunan bu iki önemli yapıdan sonra, kent merkezinde ilk önce Şah Abbas Mescidi ziyaret edilmiştir (Şekil 21). Şah Abbas Mescidi, 1606 yılında Mimar Şeyh Behaeddin tarafından inşa edilmiştir. Yapının kare biçimindeki harim bölümü metal kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Gence’deki diğer yapılar gibi tuğla kullanılarak inşa edilen mescidin kuzeyine, 1776 yılında iki bağımsız tuğla minare inşa edilmiştir (Gence Nizami Bele-

diyesi, Url-9). Doğudaki minarenin üzerine sırlı tuğlalar ile yazılmış 1271 tarihi (Miladi olarak yaklaşık 1854/1855), yapının 19. yüzyılın ortalarında bir onarım geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Mescidin hemen batı tarafında bulunan Çökek Hamam da aynı yılda inşa edilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda, mescid ve hamam yapısının bir külliye oluşturmak amacıyla inşa edildiği sonucuna varılabilir. Aynı dönemde inşa edilen anıtsal yapılardan bir diğeri ise, Şah Abbas Kervansarayı’dır. Kent merkezinde, Şah Abbas Mescidi’nin kuzeydoğusunda bulunan yapıdaki restorasyon çalışmaları, *Azerberpa*’nın hazırladığı projeler doğrultusunda devam etmektedir.

Şah Abbas Mescidi’nin bulunduğu Şehir Meydanı’ndan güneydoğu yönüne ilerlendiğinde *Cavadxan Küçesi*’ne ulaşılmaktadır. Kentin ticaret aksını oluşturan bu caddede, farklı üsluplarda inşa edilmiş ticaret yapıları günümüzde de görülebilmektedir. Caddenin sonunda, 2013 yılında inşa edilmiş Mesheti Gencevi Merkezi yer almaktadır. Gezi programının ikinci toplantısı, Gence Kenti Medeniyet ve Turizm İdaresi heyetiyle birlikte, kentte faaliyet gösteren mimar, ressam ve heykeltıraşların katılımıyla Mehseti Gencevi Merkezi’nde

⁶ Yapı ile ilgili bilgiler *Azerberpa* heyetiyle yapılan toplantı sırasında elde edilmiştir.

Şekil 21. Sah Abbas Mescidi

gerçekleşmiştir. Heyetlerarası görüş alışverişi şeklinde geçen toplantı öncesinde, kültür merkezi dahilinde bulunan müze de ziyaret edilmiştir. Azerbaycan'ın ilk kadın şairlerinden olan ve 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başlarında yaşamış olan Mehseti Gencevi'ye ithaf edilen müze, Gence ve Azerbaycan kültürü hakkında bilgiler sunmaktadır.

4. Türkiye – Azerbaycan İlişkilerini Yansıtan Yapı ve Mekânlar

Gezi programının son gününde, Gence'ye 70 km mesafede bulunan Yevlah kenti ziyaret edilmiştir. Yevlah, konumu itibarıyla Azerbaycan'ın merkezinde bir kavşak noktasıdır. Tarım arazileriyle çevrili olan kentte, aynı zamanda önemli kil yatakları mevcuttur ve bir tuğla fabrikası bulunmaktadır. Kent merkezinde yer alan Yevlah Cuma Mescidi, üslubuyla diğer yapılardan ayrılmaktadır. Osmanlı klasik dönemi camilerinden esinlenilerek tasarlanmış yapı, 1993-1996 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa edilmiştir (Şekil 22).

Başkent Bakü'deki yapı ve mekânlara bakılacak olursa; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanının yolunu açan ve I. Dünya

Savaşı devam ettiği sırada 1918 yılında Bakü Harekâtı'nda şehit olan Osmanlı askerleri ve gönüllüler ile Karabağ Savaşı ve *Qara Yanvar* (Kara Ocak) şehitlerinin birlikte yattıkları "*Şehidler Xiyabanı*", Bakü İçerişehar'ın güneybatısındaki tepede yer almaktadır (Şekil 23). Şehitliğin hemen yanında ise Hilmi Şenalp tarafından projelendirilen Şehitler Mescidi bulunur. Yapı, Osmanlı klasik dönem camilerinden esinlenilerek tasarlanmıştır ve doksanlı yılların başında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa ettirilmiştir. 1918 Bakü Harekâtı'nda şehit düşen askerler anısına Azerbaycan'ın farklı kentlerinde şehitlikler inşa edilmiştir. Bunlardan biri de Merdekan'da bulunan Maştaga Şehitliği'dir. Birinci Dünya Savaşı'nda askeri hastaneye çevrilen bir ilkokulun bahçesinde bulunan şehitlik, hastanede hayatını kaybeden askerler için yapılmıştır. Mezarların başında bulunan ağaç ise yerel halk tarafından mezar yerlerinin kaybolmaması için dikilmiş, 1991 yılında şehitlik inşa edilirken, bölge sakinlerinin uyarıları üzerine bu ağaç referans alınmıştır (Şekil 24).

5. Genel Gözlemler ve Sonuç

Azerbaycan Teknik Gezi'sinde edinilen bilgiler ve yapılan

gözlemler çerçevesinde:

- Koruma alanında çalışan mimarlarla yapılan görüşmeler sonucunda taş ustalığının ustacırlık ilişkisiyle aktarıldığı öğrenilmiştir. Bugün üst düzeyde olan taş işçiliğinin gelecek yıllarda da aynı düzeyi koruması için, bu konudaki eğitimin sistematik hale getirilmesi faydalı olacaktır.

- Taş işçiliğinin üst düzeyde olmasının bir nedeni de doğal taş malzemenin, çağdaş yapılarda da çok yoğun bir şekilde kullanılması (Şekil 25) ve özgün motiflerin kaplama taşlarına işlenmesiyle, geleneksel taş oyma uygulamalarının devam ettirilebilmesidir.

- Azerbaycan genelinde kent dokusunda bütünlük sağlanmasına çok önem verildiği gözlemlenmektedir. Bunun sonucunda, başarılı kentsel tasarım öğeleri (tabelalar, işaretler vb.) ortaya çıkmıştır (Şekil 26). Ancak, bütünlük sağlamak için tüm yapılarda ve bahçe duvarlarında aynı malzemenin kullanılması (Bakü'de kireçtaşı, Gence'de tuğla) kent dokusu içerisinde tarihi yapıların algılanmasını güçleştirmektedir.

- Ülkemizde de bir dönem uygulanmış olan betonarme üzeri geleneksel malzeme kaplama tekniği, Azerbaycan'da da göze çarpmaktadır.

Şekil 22. Yevlah Cuma Mescidi

Şekil 23. "Şehidler Xiyabanı", Bakü

Şekil 24. Mastaga Sehitiği, Merdekan

Şekil 25. Çağdas yapılarda doğal taş kullanımı

Şekil 26. İcerişeher'de yönlendirme tabelaları

■ *Azərbaypa* tarafından yapılan restorasyon çalışmalarında geleneksel mimarlık ve malzeme bilgisi kullanılmasına rağmen, bir koruma laboratuvarına duyulan ihtiyaç *Azərbaypa* personeli tarafından da dile getirilmiştir.

■ Geleneksel yapım teknikleri ve malzemeleriyle ilgili bilgiler, usta-çırak ilişkisiyle günümüze kadar ulaşmış olsa da, bu konuda

Azərbaypa'nın yaptığı bilimsel çalışmalar desteklenmeli ve artırılmalıdır.

■ Azerbaycan mimarlığında sıkça kullanılmış olan sırlı tuğla ve çini gibi malzemelerin Azerbaycan sınırları içinde de geleneksel yöntemlerle üretimini sağlayacak ve eğitim verebilecek tesislerin kurulması önem arz etmektedir.

Azerbaycan'a yapılan tek-

nik geziyle birlikte, ülkemiz ile Azerbaycan arasında yapılacak ortak çalışmalarda kültür varlıklarının korunması konusuna da yer verilmesi gereği anlaşılmıştır. Bu durum, görüşme yapılan heyetler tarafından da tasdik edilmiştir. Koruma alanında gelecekte yapılması muhtemel ortak çalışmalar her iki taraf için de çok yararlı olacaktır.

Azərbaycan Türkçesinde Kullanılan Bazı Mimari Terimlerin Türkçedeki Karşılıkları

arxeoloji qazıntı	arkeolojik kazı
bərpa	restorasyon
bəzək	bezeme
dəmir-beton	betonarme
əhəng	kireç
əhəng daşı	kireçtaşı
elm	bilim
fasad	cephe
gəc	kil ve alçı karışımıyla elde edilen bir tür sıva
günbəz	kubbe
güzgü	ayna
kaşi	çini
kərpic	tuğla
kesik	kesit
konservasiya	konservasyon
landşaft	peyzaj
layihə	proje
mədəni irs	kültürel miras
məhlul	harç
ovdan	sarıç
polad	çelik
qala	kale

qeyri-maddi mədəni irs	somut olmayan kültürel miras
qoruq	sit
qüllə	kule
suvaq	sıva
şəbəkə	çivi veya herhangi bir yapıştırıcı kullanılmadan, şebeke şeklinde birleştirilen ahşap parçalarının arasına cam parçaları yerleştirilerek oluşturulan pencere
şəhərsalma	şehircilik
şəkil	resim, fotoğraf
şirli kərpic	sırlı tuğla
şüşə	cam
taxta	ahşap
tədqiqat	araştırma
təmir	onarım
tikinti	yapı, inşaat
yaşayış yeri	konut
YUNESKO-nun Ümumdünya Medeni İrs Siyahısı	UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi
YUNESKO-nun Mütəvəqqəti Namizəd Siyahısı	UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi

KAYNAKLAR

1. Akdoğan, Y., 1999, *Azərbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, Beşir Yayınları, İstanbul.
2. Babayeva, N., 2013, "Kuzey Azerbaycan'da Gelişen Mimari Ekoller", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı 25, s. 70-78.
3. Giyasi, C., 2015, "Ortaçağ Azerbaycan Mimarisi", *İrs Sanat Dergisi*, sayı Mayıs 2015, s. 50-57.
4. Sayan, Y., 2016, "Azerbaycan'da Apşeron Savunma Yapıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 16/1 Yaz, s. 43-64.
5. Url-1: Azerberpa Kültür Varlıkları Envanteri: <http://mes.mctgov.az/az/160/Medeniyyet-ve-tarixi-abidelerin-siyahisi> (Erişim Tarihi: Temmuz 2018).
6. Url-2: Tarih ve Medeniyet Abidelerinin Korunması Hakkında Azerbaycan Respublikası'nın Kanunu: <https://www.icherisheher.gov.az/qanunlar> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
7. Url-3: UNESCO İnternet Sitesi - Azerbaycan Sayfası: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/az> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
8. Url-4: Daş Salname Müzesi Hakkında Bilgi: <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/3961/Da%C5%9F-salnam%C9%99-muzeyi> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
9. Url-5: Erginoğlu & Çalışlar Bakü Enerji Santrali: <http://www.ecarch.com/works/baku-enerji-santrali> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
10. Url-6: Haydar Aliyev Merkezi İnternet Sitesi: <http://heydaraliyevcenter.az> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
11. Url-7: Vüqar Resulzade, Şebeke Ustası - ABAD Merkezi: <http://abad.gov.az/az/85> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
12. Url-8: Çetin Bayramoğlu, Kişisel Blog: <https://cetinbayramoglubaku.wordpress.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
13. Url-9: Gence Kenti Nizami Belediyesi Tanıtım Broşürü: <http://nizami.bel.az/az/page/90/> (Erişim Tarihi: Mayıs 2018).
14. Url-10. Bakü Devlet Üniversitesi Elektronik Kütüphanesi: <http://elibrary.bsu.az/> (Erişim Tarihi: Temmuz 2018).